WITTMANN ANTAL (1770-1842)

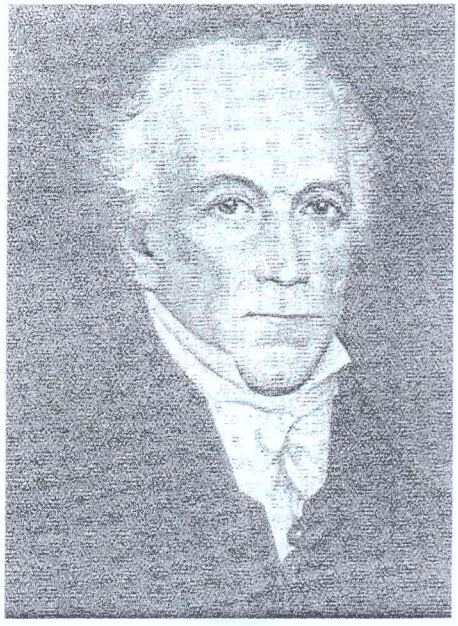
NAGY FRIGYES dr.

ÖSSZEFOGLALÁS

Wittmann Antal a magyar reformkor egyik kiemelkedő egyénisége, Mosonmagyaróvár város neves polgára volt. Nem túlzás azt állítani, hogy korszakalkotó munkásságot hagyott maga után. Az elmúlt 180 évben egyetlen gazdász sem végzett az Alma Máterben, aki szellemi örökségéből ne hordana valamennyit a tarsolyában. Az agrártudományok és a termelési gyakorlat területén hatása európai léptékű. A városban utcát neveztek el róla. Emlékének az utódok szobor felállításával tisztelegnek.

A magyaróvári vár egykori római kasztrum kövein álló masszív, középkori épület, amely épségben maradt az évszázadok folyamán. Ebben adott otthont 1818-ban *Albert Kázmér (1738-1822),* a Habsburg család tagja annak a Felső Tanintézetnek, amelyben nagyszámú birtoka részére intézőket, gazdatiszteket képeztek. Az épület azóta, bár különféle elnevezésekkel, de folyamatosan az agrár-felsőoktatást szolgálja. Jelenleg a jogutód Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Karának központja.

Az Óvári Gazdászok Szövetsége 2004 tavaszán a vár bejárati kapujának bal oldalánál felállíttatta az alapító mellszobrát, *Trischler Ferenc* pécsi szobrászművész alkotását. Ezzel kívánt tisztelegni az Alma Máter alapítójának, *Albert Kázmér* szász-tescheni hercegnek, *Mária Terézia* vejének, valaha Magyarország, később Németalföld helytartójának. Egyidejűleg a bejárat jobb oldalán elkészült a mű párjának alapozása. A második szobor *Wittmann Antalt,* a Tanintézet első kurátor-igazgatóját, alapításának és elindításának „szürke eminenciását" fogja ábrázolni. Vajon ki volt Ő, és mivel érdemelte ki a megbecsülést, mellyel régóta tartozik neki az utókor?

ARISZTOKRATA NAGYBIRTOK ÉS TANINTÉZET

A Tanintézetet azért alapították annak idején Magyaróváron, mert a környéken terült el a herceg legnagyobb, hozzávetőlegesen 90 ezer hektáros birtoka. Ez mellett *Nezsider (Neusiedl am See),* illetve *Féltorony (Halbturn)* is egy-egy részterület központja volt. (A terüle-

tek nagysága hozzávetőleges, mivel művelhetőségét az állandó vízmozgások erősen korlátozták. Egyszer még az országgyűlést is el kellett napolni, mivel Pozsony Magyarország felől megközelíthetetlenné vált az ár- és belvizek miatt.) A *Fertőtáj,* a *Lébényi Hanság* mocsaras vidéke, a *Lajta folyó* és a *Mosoni Síkság* térsége csak vízrendezés után nyújtott lehetőséget érdemi gazdálkodásra. (Egyes területein a belvizek még napjainkban is gondot okoznak.) Legjobb esetben a hanyi (hansági) savanyu füvek szénája jelentett némi bevételt, lévén a bécsi katonaság lovainak egyik fontos takarmánya.

A trianoni határ kettévágta a birtokot. Az osztrák oldalon maradt rész ma is a Habsburg utódok kezelésében van (*Paul Waldbott* von Bassenheim báró, Habsburg Frigyes főherceg unokája). A magyarországi rész a második világháború után állami tulajdonná vált (*Lajta-Hansági Állami Tangazdaság* néven 25 ezer hektár területtel, később *Lajta-Hanság Rt.* néven, a kárpótlások után 15 ezer hektárral. A gazdaságot 2001-ben privatizálták.)

Albert Kázmér birtokokkal rendelkezett *Baranya Megyében is* (*Béllye,* 60 ezer ha), és még számos helyen a Kárpát Medencében. Ki kell emelni morvaországi területeit *(Seelowitz),* és a sziléziai *Teschent,* ahol hatalmas erdőségei, ércbányái és ipari üzemei voltak. Később itt készítették például a Bécsi Városháza pompás tetejének acél szerkezetét, hogy a vasúti sínek gyártásáról, és egyéb ipari tevékenységről ne is beszéljünk. (Erre mondjuk ma, hogy a gazdaság több lábon állt.)

A külterjes állattartás ekkortájt vált tudatos tenyésztéssé. Nyugat-Európából importált apa és anyaállatokkal gondoskodtak az állatállomány genetikai javításáról a szarvasmarha és sertés tartásban valamint juhászatban. Az 1820-ra kibontakozott gyapjú konjunktúra következményeként két évtized múlva már 50 ezer juhot tartottak. (Ezt felülmúlni képtelenség lenne. A Lajta–Hanság Rt. fénykorában 35 ezer juh volt a legtöbb, amit évente exportáltak. Manapság egy darabot sem találunk.) Ebben a gazdaságban vezették be az istállóban történő tehéntartást, következésképpen tehenészeteik messze földön híresek lettek. Svájcból importálták a legértékesebb tenyészállatokat, melyek utódaiból azután értékesítettek. Nem véletlen, hogy a szimmentáli állományon belül kialakult a levéli tájfajta. Ez már a birtok kisugárzásának eredménye volt a század végére. A Tanintézet segítségével *(Ujhelyi Imre)* a térségben jöttek létre az első tejszövetkezetek, és itt épült az ország első tejháza, amely ma is megtekinthető.

A XIX. század végére élelmiszer-ipari tevékenységük is nagy elismertségre tett szert. Különösen a tejfeldolgozás volt jelentős. Ők uralták Bécs tejtermék ellátását, de szinte minden élelmiszeripari ágazatban érdekeltek voltak (cukor, keményítő, növényolaj, szesz, söripar stb.).

A főherceg jelentős összegeket tudott költeni építkezésekre és kulturális célokra. Ő hozta létre a bécsi *Albertinumot,* mely a világ egyik leghíresebb rézkarc gyűjteménye. Ő építtette *Brüsszelben a Leaken* palotát, mely a közelmúltban jelentős EU csatlakozási tárgyalások színhelye volt. Bécsi és pozsonyi rezidenciájuk mellett kiemelendő a híres *Weilburgi* kastély *Báden* mellett, mely a második világháborúban megsemmisült, mielőtt több vonat-szállítmány műkincset vittek el az ismeretlenbe. Ma már az osztrák állam kezelésében van a *Hildebrand* által épített barokk *halbturni* kastély, *Burgenland* ékessége. (A *Harrach* őrgrófok építtették még Albert Kázmér előtt. Kiállító és koncertterme nevezetes, de látogatott a Schlosskellerei nevű pincészete is.)

A pénz és előremutató gondolat persze aligha lett volna elegendő, ha nin-

csenek a környék jobbágy, később cseléd generációinak ezrei, akik élete látástól vakulásig tartó munkával telt.

AZ ÁRUTERMELÉS FELTÉTELEI: TŐKE MELLÉ SZAKTUDÁS KELL

Az 1800-as évek végére a közben hitbizománnyá lett birtok világszerte ismertté vált, de nem maradt el tőle a *Tanintézet*, akkorra *Gazdasági Akadémia* sem. Itt alakultak meg a mezőgazdasági kutató intézetek, melyek ma már nem *Mosonmagyaróváron*, hanem többnyire *Budapesten* működnek, de bölcsőjüknek *Magyaróvárt* tekintik. A *Bécsi Agrártudományi Főiskola (Hochshule für Bodenkultur)* németajkú tanárokból és hallgatókból alakult akkor, amikor a Kiegyezés után nem sokkal a németről áttértek a magyar nyelvű oktatásra.

Újszerű volt a tudomány és gyakorlat összekapcsolására irányuló törekvés. *Bánvárth Sándor*, az intézet igazgatója 1927-ben a következőkről számolt be: „A kitűnően kezelt, gazdasági üzemekkel, gyárakkal felszerelt, nagykiterjedésű magyaróvári főhercegi uradalom állandóan rendelkezésére áll az akadémiai oktatásnak, s a hallgatóság a kisebb tangazdaságon kívül ezen uradalomban is szerezhet gazdasági ismereteket, mivel az uradalom mint tangazdaság is állandóan sok és nagy alkalmat nyújt a hallgatóság kiképzéséhez, ezáltal oly helyzetbe hozza a Magyar Királyi Gazdasági Akadémiát, amely előnyös helyzettel egyetlen más gazdasági tanintézmény nem rendelkezhetik."

Mindez nem jöhetett volna létre az alapító nélkül, aki száz évvel korábban rájött, hogy nem elég a pénz egy korszerű birtok létrehozásához, ha nincs hozzá szellemi tőke. Az alapító tehát megelőzte korát. (A gondolat ma is időszerű, csak most tőkebefektetőről, és humán erőforrásról beszélünk.)

Albert Kázmér főherceg a napóleoni háborúk idejére már befejezte katonai és politikai karrierjét, mely a hétéves háborúban kezdődött, és több időt tudott szentelni birtokaira. Világosan látta, hogy ezeket a birtokokat már nem lehet a régi módon vezetni. Felismerte az új gondolkodásmód, a korszerűbb módszerek szükségességét. Ebben talált társra *Wittmann Antal* személyében. Mivel 1811-ben meghalt *Taschenberger Antal*, a birtok jószágkormányzója, helyére olyan személyt kívánt állítani a herceg, aki korszerű ismeretekkel rendelkezett, mert a mezőgazdaság tőkés átalakításának szükségessége egyre égetőbbé vált. Újszerűen gondolkodott, ugyanis a továbbiakban nem a jobbágyok robotjára alapozta a termelést, hanem a korszerűbb agrotechnika bevezetésével javította hatékonyságát. *Walleshausen* írja: „Szakértő jószágkormányzót keresett tehát Albert Kázmér, mert a magyaróvári, mintegy 90 ezer hektárnyi birtoknak csupán egy része hasznosult jobbágyi szolgáltatások révén, és csekély hányada volt az uradalom saját kezelésében levő birtok. Sok volt a műveletlen, mocsaras terület, ahol ősztől tavaszig a víz volt az úr." Ekkor lépett a képbe *Wittmann*.

„MENEDZSER" A REFORMKORBAN

Wittmann Antal 1770-ben született *Alsó Ausztriában, St.-Bernhardban.* Jogot végzett, és mint ügyvéd praktizált. 1800-ban kisebb birtokot bérelt, és gazdálkodni is kezdett. Egy év múlva már zsebében volt egy *Braun* nevű báró tíz éves szerződése, melyben megbízást kapott cseh-morvaországi, valamint sziléziai birtokok vezetésére. Itt mélyítette el természettudományi, közgazdasági és műszaki ismereteit, melyek a korszerű gazdálkodáshoz nélkülözhetetlenek voltak. Egyre gyakrabban jelentek meg szakmai publikációi. Ezek közül neveze-

tes egy öntözéssel kapcsolatos tanulmánya. Az írás 1810-ben német nyelven íródott „Tanítás a rétek és földek öntözéséről lombardiai módra" címmel. Ebben az időszakban írt a burgonya kerti és nagybani termesztéséről, ismertetett egy öntöző és vízelvezető gépet is. *Albert Kázmér* – ekkor már birtokaival behatóan foglalkozó, sokat olvasó ember lévén – erre figyelhetett fel.

A főherceg tehát 1811-ben nem véletlenül fogadta fel *Wittmannt* szétszórt birtokainak rendezésére, tagosítására. Először a sziléziai birtokot bízta rá, ahol az *Olsa* folyó áradásait kellett kordában tartania. Ő ezt a feladatot olyan intenzitással és szakértelemmel végezte, hogy 1813-ban már a herceg összes birtokait ő felügyelte. Ekkor telepedett *Teschenből Magyaróvárra.*

Az új munkaterület sok szempontból ideális volt számára. A *Lajta és a Mosoni* Duna akkor még szabályozás előtt volt, ártereik hatalmas területek művelését tették bizonytalanná. A hansági mocsárvilág további kihívásokat jelentett. *Wittmann* hódolhatott szenvedélyének a vízrendezés és a lecsapolt területeken való gazdálkodás területén. A magyaróvári *Albertliget* (Albertau) területét, mely korábban a vár vízzel elárasztott északi védőrendszeréhez tartozott, lecsapoltatta, és helyébe telepíttette az óvári parkot, mely ma az ő nevét viseli. Ugyanitt létesített később egy botanikus kertet és egy dendrológiát (erdei fákból álló arborétumot), melynek mára sajnos csak a maradványai lelhetők fel. Különös figyelmet érdemel a *Márialigeten* kiépített árasztásos öntözési rendszer, melynek híre messze földre eljutott, és nagy számban vonzotta az érdeklődőket. (Ma csak a nyomai fedezhetők fel. Helyét ipari építkezéseknek készítették elő.

A lecsapolt vidékeken intenzív gazdálkodást tudtak elindítani. (A külterjes mezőgazdálkodást folyamatosan belterjessé alakították.) Ez az időszak a nagybirtokok tőkés fejlődésének időszaka volt szerte Európában. A feudális gazdálkodásra jellemző munka- és termékjáradékot egyre inkább a pénzjáradék váltotta fel, ezzel párhuzamosan a nagybirtokokon a jobbágyok szolgáltatásairól áttértek a saját, árutermelő gazdálkodásra. Ekkoriban alakult ki a váltógazdálkodás a növénytermesztésben. Ez képzett gazdatisztek nélkül elképzelhetetlen volt. A rohamosan fejlődő, közeli osztrák főváros szinte korlátlan piacot jelentett. Minden együtt volt tehát ahhoz, hogy egy törekvő gazda megtalálta hivatását.

A SZÜRKE ÁLLOMÁNY MEGTEREMTÉSE

Jószágkormányzói munkája mellett mindent elkövetett azért, hogy megfelelő szakember gárda álljon rendelkezésre. Ebben teljesen egyetértett gazdájával. Három évig fáradozott a Tanintézet létrehozásán. A főherceg ugyan biztosította a hátteret, de a műhelymunka rá maradt. Az első tervezetet is *Wittmann* készítette el „Planum Fundationale Magyar-Ovarini 1816" címmel. Elképzelésük szerint a helyi kegyesrendi gimnáziummal karöltve, annak felügyelete alatt működött volna a Tanintézet, de nem találtak partnerre a rendházban. Terveik mellett ennek ellenére kitartottak, és önerőből, a birtok saját erejére támaszkodva kívánták létrehozni a Tanintézetet. Wittmann 1817-ben egyenesen a császárhoz fordult a kérelemmel, és 1818 júniusában már Moson Vármegye közgyűlése előtt jelenthették be a kedvező eredményt.

Az oktatás 1818. október 25-én kezdődött. Az alapítólevélben az alábbiakat olvashatjuk: „Mi Albert Kázmér Isten kegyelméből Lengyelország és Litvánia királyi hercege, Szászország hercege stb. jelen levelünk erejénél fogva tudtára adjuk mindenkinek, akiket illet, hogy a mi uradalmaink teljhatalmú administratorának, Wittmann Antalnak a tiszteletteljes javaslatára, és hogy azon jóindulatunk és szere-

tetünk tanúságának, amellyel a nekünk is igen kedves magyar nemzet iránt viseltetünk, emlékezvén az itt betöltött magas helytartói méltóságra és éltünknek itt leélt legvirágzóbb korára, tettleg tanújelét adjuk, a dicső Magyarország, és különösen Mosony Vármegye jólétét is előmozdítani szándékozván elhatároztuk, hogy a mi magyaróvári uradalmunk kebelén, Moson Megyében fekvő Magyaróvár mezővárosunkban elméleti és gyakorlati mezőgazdasági intézetet alapítunk." Az intézet fő rendeltetése kezdetben csak a hercegi uradalmi gazdatisztek képzése volt, de mivel mások is látogathatták, hallgatói mind többen és többen lettek, és mind nagyobb körből gyűltek egybe. Az alapító levél harmadik paragrafusa szerint: „Az intézet magán jellege mellett is különbség nélkül mindenkinek nyitva álljon, s az intézeti hallgatók elméleti oktatásán túl azok gyakorlati képeztetésére is szolgáljanak a magyaróvári uradalom gazdaságainak minden ágazatai s tárgyai, amelyek főleg az elmúlt években indultak meg fejlődésnek." Az oktatók szellemiségét jól ragadta meg az egyik volt hallgató, aki a Pressburger Zeitungban a következőket írta a diákról: „Nem az ágyúgolyó sebességét számítja ki, hanem a munkaerő szükségletet. Nem sokat kínlódik a trigonometriai formulákkal és gömbszeletekkel, hanem megismerkedik a mérőasztallal és mérőlánccal..." A pénzügyi háttér megteremtésére a Főherceg alapítványt létesített, egyidejűleg kötelezte a mindenkori utódokat az oktatás fedezetének örökös biztosítására. (Az alapító levél ezen paragrafusait a jelenlegi tulajdonosok szíves figyelmébe ajánlom.)

A tanévnyitó ünnepségen mondott beszédében *Wittmann* a gazda erkölcsi tartását emelte ki, mivel „ez határozza meg a gazda igazi értékét, ami nélkül a tudás holt tőke marad". Ennek szellemében állították össze a Tanintézet szabályzatát is. Ekkoriban a teljes oktatási idő 70-75%-át a gyakorlatok képezték. A tél félévnek több mint fele, a nyári szemeszter teljes egésze gyakorlati oktatással telt. Nem meglepő, hogy az elméleti tudás mellett gyakorlati ismeretekből is kiválóan képzett gazdászok kerültek ki a Tanintézetből. A diákok önkormányzattal bírtak, „inspektort" választottak maguk közül, aki szervező munkájáért 800 tömésre elegendő pipadohányt kapott diáktársaitól, és akinek „az nemes szőlő és árpa levét megfelelő mennyiségben jól kellett bírnia." (Ez tekinthető a Hallgatói Önkormányzat elődjének.) *Wittmann* haladó szellemiségét tükrözi, hogy a hallgatók bárminemű megkülönböztetése tilos volt. Az oktatás nyelve a latin után a német lett, bár a hallgatók többsége magyar és szláv anyanyelvű volt.

A REFORMKOR GONDOLKODÓJA ÉS CSELEKVŐ SZEMÉLYISÉGE

Munkája során *Wittmann Antal* bejáratos volt felsőbb körökbe is az államigazgatás területén, ahol a szükséges támogatásokat el kellett nyernie. 1822-ben a császár a denglázi előnév használati jogával nemesi címet adományozott számára, melyet szívesen tüntetett fel neve mellett. Címerében fontos szerepet kapott a méhkaptár, mint a mezei szorgalom jelképe. Nem sokkal később *Moson Megye* táblabírája lett.

Wittmann rokonszenvezett *Széchenyi* nézeteivel. Számos kötetet kitevő szakirodalmi munkásságából ez nyomon követhető. *Széchenyi Hitel* című, 1830-ban megjelent könyve mély hatást gyakorolt rá, hisz saját bőrén érezte azokat a feudális kötöttségeket, melyek gátolták nagybirtokok korszerűsítését. Kiállt a jobbágyfelszabadítás mellett, mivel azt tapasztalta, hogy a jobbágymunka nem elég hatékony. Ugyanakkor rámutatott, hogy a felszabadított jobbágyság termelési eszközök és hitelek nélkül életképes gazdálkodásra nem vállalkozhat, írja az általa ki-

adott „Mezőgazdasági füzetek" kilencedik kötetében. (Úgy tűnik, hogy ennek az üzenetnek nem múlik el az időszerűsége.)

Széchenyi kezdeményezésére 1835-ben jött létre a *Magyar Gazdasági Egyesület*. Ennek haladó szellemű, a reformok fontosságát hirdető földbirtokosok mellett az alapítók névsorában találjuk *Wittmann* nevét is. Kapcsolatban állt *Kölcsey Ferenccel*, aki 1836-ban látogatást tett *Magyaróváron*, és részletes tanulmányt írt a Tanintézet és a birtok kapcsolatáról.

Wittmann 29 évi szolgálat után megvált Magyaróvártól. Ekkor *Albert Kázmér* már régen halott volt, a tulajdonosi jogokat *Habsburg Károly Lajos* főherceg, *Napóleon* asperni legyőzője gyakorolta. Egyesek szerint valamin összeülönbözött gazdájával. Beosztásáról önként mondott le. Szakmai tapasztalatait kilenc kötetes műben foglalta össze, amely Ladwirtshaftliche Hefte címmel 1825-1836 között jelent meg Bécsben. (Sajnos csak egy töredéke férhető hozzá magyar nyelven.) Bár ekkor már hetven éves volt, főintézőnek szegődött *Schwarzenberg* herceg dél-csehországi birtokára, *Trebon* városába. A vidék és a feladat sokban hasonlított az előzőhöz, mivel a *Luznice* folyó itt kanyarodik északra, hogy keresztülfolyva apró tavak füzérein egyesüljön a *Moldvával*. Vízrendezési munka bőven akadhatott itt is, melynek eredményeként a tóvidék ma is a cseh édesvízi haltenyésztés európai hírű központja. Kulturális igényeit is kielégíthette, mert odaköltözésekor a patinás középkori városcsodában már állt a szépséges *Tyl színház*, kék és aranyszínű nézőterével. (A *Lajta-Hansági Állami Gazdaság* vezetői 1989-ben, egy tanulmányút során tiszteletüket tették a városkában *Wittmannra* emlékezve.)

Albert Kázmér 1820-ban vásárolta a *Brünn* (Brno) környékén található *selowitzi* birtokát, melynek irányítása természetesen szintén Wittmannra hárult. Húsz év múlva az akkori tulajdonos *Károly Lajos* főherceg egy szemlén virágzó birtokot tekinthetett meg. Erről a birtokról szól *Wittmann* utolsó könyve, melynek címe magyarra fordítva: „Adalékok arra a kérdésre, hogyan kell a birtok igazgatását és mezőgazdasági kultúrájának változását elbírálni?" Tiszteletére a tulajdonos az egyik majorságot *Wittmannhofnak* nevezte el.

SÍRHELY AZ ÉLETMŰ VÁROSÁBAN

Magyaróvárt továbbra sem feledte, magyarországi szakmai kapcsolatait fenntartotta. A *Magyar Gazdasági Egyesület* például kikérte véleményét az agrár-felsőoktatás korszerűsítéséről. E célból *Török János*, az egyesület titkára felkereste őt *Trebonban*.

Áldásos tevékenységét 1842-ben fejezte be. Végakarata szerint magyaróvári földben kívánt nyugodni, ezért holttestét a Lajta parti városba szállították, és ott helyezték örök nyugalomra. Az óvári temető bejárati kapuja után nem messze jobbra áll síremléke, egy magas fekete ércoszlop. Talán a sziléziai vasbányákból való, alapzatán a méhkaptáros címerrel és latin nyelvű méltatással. A méhkaptár egyik fele már letört az idők folyamán. (Talán ennyivel rövidült a mezei szorgalom is?)

Wittmann a nagy egyéniségeknek kijáró búcsúztatásban részesült. A *Magyar Gazdasági Egylet* nekrológjában mint a „honi ipar, okszerű gazdálkodás, s gazdatiszti értelem" nagy alakját méltatták. Az egyik búcsúztató írásban olvasható: „Nagy veszteség, melyet a jelenkor szenved, főképp azokra nézve, akik szerencsések voltak közelebb állni hozzá: és sok ideig fog ő még élni... saját tapasztalataival bebizonyított igazságokat foglaló irataival az osztrák birodalom minden gazdája emlékében, sőt a birodalom határain túl is... Ritka nemes férfiú volt".

ANTAL WITTMANN (1770-1842)

By:
NAGY, FRIGYES

Antal Wittman, an outstanding personality of the Hungarian reformer age, was a notable citizen of Mosonmagyaróvár. It is no exaggeration to say that he left behind an epoch-making work. In the past 180 years no farmer left his Alma Mater without some of his spiritual inheritance in the bag. His influence in the fields of agricultural science and production methods can be measured on a European scale. A street is named after him in his city. His spiritual descendents raised his statue in his honor.